

УДК [327:339.9] (4+477) (045)

Б.В. Зажигаєв

кандидат політичних наук, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики, професор, проректор з адміністративно-виховної роботи Київського міжнародного університету

УКРАЇНА НА ПЕРЕХРЕСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
Частина 1
УКРАЇНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА СУЧАСНИХ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті аналізується процес формування зовнішньої політики України в умовах глобалізації в сучасному світі. Автор розглядає вплив політичного процесу в Україні і Росії на формування європейської системи міжнародних відносин, взаємну залежність і сумісність зовнішньої політики України з зовнішньою політикою держав ЄС, у процесі формування ліберально-демократичної європейської системи міжнародних відносин у XXI столітті.

Ключові слова: глобалізація, геополітика, політична еліта, цивільне суспільство, олігархія, міжнародні відносини, розбещена держава.

Україна, що займає важливе геополітичне положення на євразійському континенті, як і раніше зберігає тотальну економічну (або точніше енергетичну) залежність від Російської Федерації і продовжує відігравати визначальну роль у транзиті російських енергоносіїв до Західної Європи. Україна опинилась у трикутнику геополітичних інтересів провідних світових гравців: США, Європи і Росії. Це, насамперед, інтереси економічні й інтереси безпеки (військової і гуманітарної). У дійсності за сучасних умов Україна зпосіла геополітичне місце

Західної Європи і відіграє роль Західної Європи в умовах біполярного світу другої половини ХХ століття. На територію України концентруються інтереси США, Європи і Росії. Ці інтереси створюють коридор, у якому Україна може проводити свою зовнішню політику. При цьому необхідно зазначити, що через об'єктивні причини, які визначають місце в структурі міжнародних відносин, Україна не в змозі мати претензії на власні геополітичні інтереси, навіть у Балто-Чорноморському регіоні. У цьому контексті актуальність теми являє для дослідження особливий інтерес.

Вибори Президента України 2010 року і прихід до влади Віктора Януковича, а також регіональної донецької політичної еліти створили умови для зміни всього геополітичного розкладу в сучасному глобальному світі. Зміна пріоритетів усередині держави змінила баланс впливу на Україну на користь Російської Федерації.

У світовій політиці все зримишою виявляється тенденція до формування єдиної планетарної цивілізації. У її основі лежить реальний факт «глобалізації» суспільного розвитку, який часто описують як зростаюча цілісність світу. Займаючи виняткове геополітичне положення Україна розвивається в річищі світової глобальної політики, майже не маючи реальних важелів впливу на неї через свій економічний стан і політичний устрій. Вона лише може маневрувати між політичними і економічними інтересами глобальних політичних акторів, отримуючи певні тимчасові вигоди. Автор розглядає зовнішню політику України в новому контексті як реальність, що формується під впливом потужних чинників глобальних міжнародних відносин, як похідну реальної політики провідних міжнародних акторів.

Зовнішня політика України на сучасному етапі формується на перетині геополітичних інтересів Сполучених Штатів Америки, Європейського Союзу і Російської Федерації. Цей чинник значною мірою визначає і вектор політичного процесу в Україні. Усередині країни політичні сили балансують на

існуючій реальності: на думку Самуеля Хантінгтона, Україна розірвана нація [23, с. 209–210].

Вектор руху України перебуває в прямій залежності від того які ціннісні пріоритети сприйме українська нація і які цінності, у політичних реаліях, що склалися, виявляться вигіднішими і безпечнішими для української політичної еліти.

На вектор зовнішньої політики України значною мірою впливають геополітичні інтереси США, ЄС і Росії. Ступінь самостійності в міжнародних справах перебуває в прямій залежності від балансу рівня довіри або протистояння між США, ЄС і Росією.

Кожна з цих держав має свої геополітичні інтереси в Україні.

Інтереси США в Україні виникають з національних геополітичних інтересів, головним з яких залишається засвоєння Україною демократичних цінностей, як головної гарантії збереження і розвитку демократії у світі, поширення ліберально-демократичної форми правління і державного устрою у світі. США пропагує ліберально-демократичні цінності, але не нав'язує їх політичними, економічним або силовими аргументами. Інтереси США в Україні безпосередньо пов'язані з протистоянням з Російською Федерацією, відносини з якою насправді перейшли до стадії помірної «холодної війни». Ізраїльський історик, професор Університету Тель-Авіва, доктор історичних наук Оксфордського університету Азар Гат вважає: «Значніша проблема корениться в підйомі великих недемократичних держав. Ідеться про давніх суперників Заходу в холодній війні – Китай і Росію, де зараз правлять авторитарні, радше капіталістичні, ніж комуністичні, режими. Нині, схоже, вони готові повернутися» [11, с. 70–83].

За сучасних міжнародних відносин, що склалися, подальша конфронтація між Заходом і Росією неминуха. У цьому контексті інтереси США в Україні відповідають тезі, висловленій Збігневим Бжезінські у своїй праці «Падіння у холодній війні» [1, с. 190], що Балто-Чорноморський Союз *(зазначений американськими політологами після розпаду СРСР,*

як можливий союз України, Білорусі, Литви) цікавий США як пояс, що замикає Росію з її експансіоністськими намірами в Азії.

Цікава думка російських політологів. Ще 2007 року Сергій Караганов у своїй статті «Нова епоха протистояння» стверджував: «Захід і Росія вступили в нову фазу протистояння, яка відрізняється від холодної війни, але може стати навіть небезпечнішою». Він вважав: «Захід залишив надію перетворити Росію на дружню йому державу і тепер дивиться на неї з позицій «нової заборони». [16, с. 58–69]. Коментуючи реакцію на лютневу промову тогочасного президента РФ Володимира Путіна в Мюнхені, один з провідних фахівців Росії в галузі міжнародних відносин, зовнішньої і військової політики, міжнародної безпеки, контролю за озброєнням і роззброєнням член-кореспондент Російської академії наук Олексій Арбатов ставив проблему так: «Чи не стоїмо ми на порозі нової холодної війни?» [6, с. 38–51].

Враховуючи наявність небезпеки, яка випливає з морально застарілого, а тому й найнебезпечнішого ядерного потенціалу Росії, що дістався їй у спадок від СРСР, на перший план виходить військово-стратегічний чинник, що визначає первинні геостратегічні інтереси США в Україні і насамперед у Криму, зважаючи на його унікальне геополітичне положення.

США не розглядає Україну як стратегічного економічного партнера зі всіма висновуваними наслідками (торгівля, інвестиції, передача технологій, розвиток науки, утворення і тому подібне), але проводить в Україні послідовну політику, направлену на засвоєння населенням демократичних цінностей. Ця політика повільно, але дає результати, формує потенційні основи для процесу соціалізації населення і розвитку цивільного суспільства в Україні.

Інтереси Європейського Союзу в Україні в глобальних цілях збігаються з інтересами США, проте мають деякі істотні відмінності.

Безальтернативним для США і ЄС є засвоєння Україною ліберально-демократичних цінностей. Упродовж 250 років

Америка говорила світу: «Дайте мені своїх стомлених, бідних, пригноблених, бажуючих дихати вільно». Проте останнім часом вона говорить: «Якщо ви не з нами, то ви проти нас» [9, с. 8–26].

Відносини України і США національна еліта не може розглядати інакше як аксіому, яку сформулював сучасний англійський політичний теоретик Джон Дані: «Демократія – це феномен, якого в нас немає, але якого ми не можемо припинити хотіти» [13, с. 70]. Публічна відмова української політичної еліти від демократичної риторики неминуче призведе до краху всієї політичної еліти.

З практичної точки зору ЄС доклав більше зусиль, проводячи впродовж багатьох років незалежності України політику відвертості для її громадян, тим самим демонструючи на практиці привабливість і переваги демократії. До певної міри цей процес можна розглядати, як консолідовану послідовну гуманітарну експансію демократії, виправдану для посткомуністичної України, яка перебуває в умовах олігархічного терору. У державах Європейського Союзу впродовж 20 років працевлаштовано на постійну роботу близько 8 мільйонів громадян України, що дозволило уникнути гуманітарної катастрофи в Україні.

Але за роки незалежності Україна не просунулася на шляху до демократії. Сталися гібридні процеси: конвергенція гірших рис радянського тоталітаризму з гіршими рисами дикого капіталізму [20]. Сучасна Україна – це «розбещена держава» і через 19 років після здобуття незалежності являє реальну загрозу цінностям ліберально-демократичного світу. Україна пройшла транзитом станцію під назвою «демократія» і застрягла у світі під назвою «розбещена держава» [17, с. 269] зі всіма висновуваними наслідками.

Україна нова держава і вона не може формуватися відособлено. Усі держави виникають, і функціонують лише у складі міжнародних систем які їх об'єднують. Чарльз Тіллі прямо зазначав, що міжнародні системи виступають як чинник формування і розвитку держав [4, с. 45].

Для України це найактуальніше. Вона не лише покинула стару систему СРСР, а стала абсолютно новою державою, яка раніше не входила ні в одну з міжнародних систем як незалежний суб'єкт міжнародних відносин. За Ч. Тіллем умовою виникнення і функціонування суверенних держав є не лише монополізація влади в межах виразної окресленої території, але й визнання права на подібну монополію з боку аналогічних монополістів за межами їхньої території і з боку різних політичних акторів усередині їх території. У цьому контексті для України принциповим є чинник, який визначає вектор формування і розвитку держави. Тіллі звертає увагу на те, що приєднання держав до міжнародних систем не просто обертається їх визнанням іншими суверенами, але й впливає на процеси державного будівництва в нових членах міжнародних систем і на трансформацію старих, оскільки заповнення системи держав істотно обмежувало учасників, які встали на шлях державного будівництва пізніше [4, с. 46].

Іншими словами, те, коли і як чи або інша держава вступила в співтовариство держав, яке місце в ньому посіла, які зразки були запропоновані, а можливо і нав'язані міжнародною системою, – усе це істотно позначається на державному будівництві.

Україна не визначилася, у яке із співтовариств держав вона хоче вступити. Процес соціалізації йде повільно, суспільство не засвоює демократичні цінності, а політична еліта протидіє процесу їх «оксамитового» нав'язування. Ця невизначеність обумовлена об'єктивними чинниками: країна продовжує залишатись у старій системі войовничої посткомуністичної цивілізації країн СНД, що розпадається, яка продовжує перебувати в ілюзії власної непогрішності, водночас ненавмисно відтворює ті самі варварство й зло, боротьба з якими була проголошена ще в часи початку розпаду СРСР Михайлом Горбачовим.

Поза сумнівом, що міжнародне визнання або відмова в такому визнанні впливає на формування або трансформацію

основних політичних інститутів держави, що формується, впливають на порядок денний, на масштаби, темпи і вектор державного будівництва. У 90-ті роки Європа відгукнулася на заклик М. Горбачова: «Європа може показати гідний приклад. Світ стоїть зараз на роздоріжжі, і те, куди він піде, багато в чому залежить від політичної позиції Європи. Ні у світовій політиці, ні у світовому розвитку Європу з її величезними можливостями і досвідом ніхто замінити не може. Роль Європи може і повинна бути конструктивною, новаторською, благодивною» [12, с. 199–219].

Захід у 90-і роки серйозно розглядав процес інтеграції України в ЄС, так Збігнев Бжезінські у своїй праці «Велика шахівниця» писав: «Десять між 2005 і 2010 роками Україна, насамперед тоді, коли вона досягне значного прогресу в проведенні реформ усередині країни і тим самим чіткіше визначиться як країна Центральної Європи, повинна бути готовою до серйозних переговорів як з Європейським Союзом, так і з НАТО» [8, с. 105–106].

Сучасна Україна – агонізуючий уламок радянської імперії зі всіма висновуваними наслідками. Через брак досвіду державного будівництва, як писав Збігнев Бжезінські: «Простір, який століттями належав царській імперії і протягом трьох чвертей століття Радянському Союзу під верховенством росіян, тепер заповнено дюжиною держав, більшість з яких (окрім Росії) навряд чи готові до отримання справжнього суверенітету; до того ж чисельність населення цих держав теж різна: від досить великої України, що має 52 млн.» [8, с. 111].

Існуюча в Україні стара номенклатурна система координат не дозволяє трансформувати політичні інститути, пройти процес ресоціалізації громадян, а відповідно розраховувати на місце в європейській системі міжнародних відносин. У свою чергу Європейський Союз в умовах еволюції української державності до рівня «розбещеної держави» [17, с. 269], у власних інтересах безпеки, вимушений дистанціюватися від України.

Сучасна Україна – це держава патримоніального типу правління, яка асоціюється з епохою розвалу Римської імперії, часів правління Августа, де термін *patrimonium* означав приватну казну імператора, якою той розпоряджався, не звітуючи перед сенатом [2, с. 63]. Принципи організації влади в Україні описані Максом Вебером, де «при патримоніалізмі опора на управлінський апарат і військові формування, стає знаряддям особистої влади панування, дозволяє останньому в деяких випадках ігнорувати розпорядження традиції» [5, с. 133, 134].

Форма організації політичної влади в Україні описана мною як влада клік і кланів у праці «Вплив «мутації» комунізму на глобальну систему міжнародних відносин (Екстраполяція «Імперії зла» в умовах глобального світу)» [15, с. 20–73].

З обранням президентом Віктора Януковича патримоніальний режим зміцнився остаточно. Призначення на державну посаду незмінно виступає як «милість» правителя, яку він надає лише тим, на чію відданість може цілком покластися. Принцип особистої відданості незмінно має первинне значення в патримоніальних владних структурах.

Посилення влади Віктора Януковича загострює проблему встановлення демократичних цінностей в Україні. А. Дж. Тойнбі проводить історичні паралелі: «Оскільки рівень людського процвітання зазвичай оцінюють за масштабами власті й багатства, часто трапляється так, що вже пізнані розділи історії трагічного суспільного занепаду в буденній народній свідомості сприймаються як періоди дивовижного зльоту і процвітання. Це сумна помилка може тривати протягом багатьох століть. Проте рано чи пізно помилка проходить. Прозріння настає, коли суспільство, невиліковно хворе, починає війну проти самого себе. Ця війна поглинає ресурси, виснажує життєві сили. Суспільство починає пожирати саме себе» [22, с. 365].

Сучасна Україна – це держава з найвищим у світі рівнем корупції. (У звіті «Барометр глобальної корупції – 2009», оприлюдненому правозахисною організацією Transparency

International, Україну визнано найкорумпованішою серед «Нових незалежних країн» та інших країн, включених у перелік.) [7]. Ще в 2008 році Україна в «Індексі трансформації» фонду Бертельсманн названа «дефектною демократією» з низьким рівнем соціально-економічного розвитку [10].

Німецький експерт співробітник Університету Людвіга Максиміліана Мартін Брузіс стверджував, що основним «дефектом» української демократії є незбалансованість гілок влади, постійний конфлікт навколо конституційних повноважень. Відсутність консенсусу в цьому питанні робить демократію в Україні вразливою. Це створює умови для ерозії демократичного процесу і поступового відновлення авторитарних рис влади. «Головною причиною цього може бути затвердження нинішньої практики, коли влада в країні здійснюється в обхід демократичних інституцій, а саме на підставі неформальних домовленостей владних еліт». За словами Мартіна Брузіса, подальший процес реформ в Україні неможливий без рішучих заходів у боротьбі з корупцією [10].

В експертному рейтингу «недієздатних» держав світу – Failed States Index 2009, який відображає здатність (і нездатність) влади контролювати цілісність території, а також демографічну, політичну і економічну ситуацію в країні, Україна посідає 110 місце і перебуває в оранжевій зоні – небезпечний рівень ризиків. За низкою показників, перебуває на критичному рівні. Це торкається насамперед:

- пункт 3. Стійка і перманентна міграція людей;
 - пункт 4. Наявність незадоволених і мстиво налаштованих груп;
 - пункт 5. Нерівномірний економічний розвиток;
 - пункт 6. Різке погіршення стану економіки;
 - пункт 7. Беззаконня і криміналізація держави;
 - пункт 11. Посилення групових і/або кланових еліт;
 - пункт 12. Втручання інших держав або зовнішніх гравців
- [19].

Найнебезпечнішими являються такі тенденції, як наявність незадоволених і мстиво налаштованих груп,

беззаконня і криміналізація держави, посилення групових і/або кланових еліт, які наближаються до пікових значень.

Порівняно з державами ЄС ці показники непорівнювані і перевищують значення країн ЄС у рази. Майже всі країни ЄС перебувають в зоні «стабільних і найстабільніших держав» [19].

Американський політолог Ноам Хомський підсумував деякі характерні риси недієздатної держави таким чином.

- По-перше, це нездатність або небажання держави захистити своїх громадян від насильства, а то і від загибелі.
- По-друге, схильність влади вважати себе вищою за закон – як національного, так і міжнародного.
- По-третє, така держава страждає від серйозного «дефіциту демократії, що позбавляє демократичні інститути реального змісту, що формально діють» [24].

В Україні демократичні перетворення не йдуть згідно із законом Паркінсона: «дерево просто перестало рости, тому що завершився біологічний цикл у розвитку» імперії [18, с. 299]. А. Дж. Тойнбі називає такі цивілізації такими, що окам'яніли. «Цивілізації, що окам'яніли, статичні, тому що вони втратили життя в результаті невдалої спроби перейти з одного стану в інший. Вони мертві. І їхня смерть не можна ні спростувати, ні подолати. Їхня доля – розпад, тільки розкладатися вони будуть з різною швидкістю: одні – як тіло, інші – як стовбур дерева, а інші – як камінь на вітрі [21, с. 237–241].

Трансформація України в Європейський Союз на сучасному етапі неможлива. Джордж Сорос ще 2004 року висловив думку, що Україна «...не готова приєднатися до ЄС» [3]. Довіра до України за час правління Віктора Ющенка підірвана, а сам Ющенко «в ході візиту до Брюсселя наприкінці 2009 року погодився виключити питання про підписання угоди про асоціацію між Україною і ЄС з порядку денного саміту Україна–ЄС як нереалістичний» [14, с. 141]. Подібна позиція ЄС пролонгована після зміни влади в Україні: «Раніше, президент

Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу і Президент України В. Янукович домовились, що Угода про асоціацію між Європейським Союзом і Україною не може бути підписана раніше 2011 року» [25].

У сучасному вигляді Україна являє реальну гуманітарну небезпеку для ЄС. Кредит довіри втрачений.

Нині йдеться не про входження України до ЄС, а про будівництво віртуальної, але цілком реальної «Берлінської стіни», але тепер уже з боку Заходу, для забезпечення збереження свого способу життя, огорожі від держави, що розпадається, розбещеної, що являє, на думку Н. Макіавеллі [17, с. 269], реальну небезпеку новим світовим полюсам, що піднімаються.

Література

1. Brzezinski Zbigniew. Spadek po Zimnej Wojnie / Zbigniew Brzezinski. – Warszawa, 1993. – 281 p.
2. Kamenka E. Bureaucracy / E. Kamenka. – Oxford, 1989. – 218 p.
3. Soros George. Europe Must Take a Wider View of the Future Financial Times March 30, 2004 [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.soros.org/resources/articles_publications/articles/soros_20040330
4. Tilly Ch. Reflections on the History of European State-Making. The Formation of National States in Western Europe / [ed. by Ch. Tilly]. – Princeton, Princeton University Press, 1975. – 547 p.
5. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft / M. Weber. – Tubingen, 1976. – 689 p.
6. Арбатов А. Грядет ли холодная война? / А. Арбатов // Россия в глобальной политике. – 2007. – № 2. – С. 38–51.
7. Барометр глобальної корупції – 2009: [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://tsn.ua/ua/ukrayina/ukrayinu-viznano-naibilsh-korumpovanoyu-krayinoyu-svitu.html>

8. Бжезинский З. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы) / З. Бжезинский. – М. : Междунар. отношения, 1998. – 255 с.
9. Бжезинский З. Последний суверен на распутье / З. Бжезинский // Россия в глобальной политике. – 2006. – № 1. – С. 8–26.
10. Брузис Мартин. Немецкие эксперты назвали украинскую демократию «дефективной» [Электронный ресурс] / Deutsche Welle. – Режим доступа: <http://www.dw-world.de/>
11. Гат Азар. Возвращение великих авторитарных государств / Гат Азар // Россия в глобальной политике. – 2007. – № 4. – С. 70–83.
12. Горбачев М. С. Перестройка и новое мышление для нашей страны и для всего мира / М. С. Горбачев. – М. : Политиздат, 1987. – 251 с.
13. Дани Джон. Цит. по: P.J. Danleavy and B. O’Leary. Theories of the State: the Politics of Liberal Democracy / P.J. Danleavy, B. O’Leary. – London: Macmillan, 1987. – 351 p.
14. Ежегодный прогноз «Россия и мир: 2010», подготовлен ИМЭМО РАН и ФТПП в сотрудничестве с ТПП РФ. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imemo.ru>
15. Зажигает Б.В. Вплив «мутації» комунізму на глобальну систему міжнародних відносин (Екстраполяція «Імперії зла» в умовах глобального світу) // Б.В. Зажигает // Вісник КиМУ. – 2010. – Випуск 10. – С. 20 – 73.
16. Караганов С. Новая эпоха противостояния / С. Караганов // Россия в глобальной политике. – 2007. – № 4. – С. 58 – 69.
17. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия / Н. Макиавелли. – М. : Мысль, 1996. – 639 с.
18. Паркинсон С. Закон Паркинсона и другие памфлеты / С. Паркинсон. – М., 1976. – 299 с.
19. Рейтинг «недееспособных» государств мира [Электронный ресурс]. – Failed States Index 2009. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/files/research/Failed-States-Index-2009.html>

20. Сорос Д. Пресс-конференция в Киеве / Д. Сорос // УНИАН. – 2005. – 8 ноября. – Цит. по: Княжицкий Н.: «Победителем «оранжевой» революции стал Леонид Кучма?» Факты и комментарии. – 2005. – 7 декабря.
21. Тойнби А.Дж. Постигание истории / А. Дж. Тойнби. – М. : Айрис-Пресс, 2006. – 640 с.
22. Тойнби А. Дж. Постигание истории / А. Дж. Тойнби [пер. с англ.] – М. : Прогресс, 1991. – 736 с.
23. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
24. Хомски Ноам. Рейтинг «недееспособных» государств мира. [Электронный ресурс]. – Failed States Index 2009. Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/state/2009/06/24/2045>
25. Янукович: Украина неуклонно движется по пути евроинтеграции [Электронный ресурс] // Корреспондент. – Режим доступа: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1118963>

In the article the process of forming of foreign policy of Ukraine is analysed in the conditions of globalization in the modern world. The author examines influencing of political process in Ukraine and Russia on forming of the European system of international relations, mutual dependence and compatibility of foreign policy of Ukraine and foreign policy of the states of EU, in the process of forming of the liberal-democratic European system of international relations in the XXI century.

Keywords: globalization, geopolitics, political elite, civil society, oligarchy, international relations, corrupted state.

В статье анализируется процесс формирования внешней политики Украины в условиях глобализации в современном мире. Автор рассматривает влияние политического процесса в Украине и России на формирование европейской системы международных отношений, взаимную зависимость и совместимость внешней политики Украины и внешней политики государств ЕС, в процессе формирования либерально-

демократической европейской системы международных отношений в XXI столетии.

Ключевые слова: глобализация, геополитика, политическая элита, гражданское общество, олигархия, международные отношения, развращенное государство.